

Tyskland i atlantisk og europeisk samarbeid

Kai Lie

Murens fall i Berlin 9. november 1989 innledet en ny epoke i internasjonal politikk. USA ble den eneste supermakt på den globale arena, og et samlet Tyskland gjenoppsto på den europeiske arena. Tyskland har trådt fram gjennom EU og NATO – kulissene som landet lenge måtte dekke seg bak. Landet har tatt tilbake sin naturlige rolle på den europeiske scene. USA, som lenge har hatt regien der i årene etter 1945, er nå mest opptatt av dramaene i Midtøsten. Når tyskerne ikke lenger er villige til å følge det atlantiske skriptet fra den kalde krigens dager, kan det synes som om USA har mistet kontroll med det som skjer i Europa.

Britene spiller sin brobyggerrolle og søker å sette det transatlantiske forholdet tilbake der det var. Tyskland – i ledtog med Frankrike – er i ferd med å bygge et sterkere samarbeid i Europa. Nå spilles det etter de tradisjonelle regler der makt og interesser er lettere å identifisere som motiver.

- Hva skjedde etter Murens fall med maktforholdene mellom stormaktene i Europa?
- Hvilke interesser er blitt berørt?

- Hva har skjedd med amerikansk og tysk politikk?

Den nye situasjonen – hovedtrekk

Det oppsto en helt ny geopolitisk situasjon da Muren falt og sovjetimperiet kollapset. Det innvarslet en ny epoke for USAs forhold til Europa og til Tyskland. Dette ble tydelig etter terrorangrepet på World Trade Center og Pentagon 11. september 2001. Særlig tydelig ble det demonstrert under forspillet til det amerikanske angrepet på Irak. Da sa det gjenforente Tyskland nei til å følge Washingtons nye linje. Dette ble et viktig vendepunkt i det atlantiske samarbeidet.

Tysklands vedvarende og kategoriske nei til militær deltakelse i krigen i Irak bekrefter ytterligere landets nye selvstendige rolle i internasjonal politikk. Da Tyskland reagerte negativt på Bush-administrasjonens krig mot Irak, kom det som et sjokk så vel på USA som på landets nærmeste allierte i bl.a. London og Oslo. Derfor mente noen at det hele skyldtes forbundskansler Schröders valgtaktikk eller manglende kjemi mellom de to statslederne.

Hvordan har USAs over-sjøiske interesser skiftet etter Murens fall?

Hva regnes som de viktigste milepælene i Tysklands etterkrigs historie?

Den 9. november 1989 falt Berlinmuren. Året etter ble Tyskland gjenforent. Hvordan har dette påvirket Europa og verden for øvrig?

Tyskland i atlantisk og europeisk samarbeid

Den egentlige årsak til uenigheten mellom Berlin og Washington er imidlertid ikke Irak-krisen. Den har bare brakt fram i dagen uenighet om prinsipper og interesse- motsetninger av langt mer varig karakter. Den har dessuten bidratt til å avdekke de **forskjeller i verdigrunnlag** som ble overskygget av den kalde krigen.

USA er blitt den dominerende verdensmakt og har skiftet sin viktigste oversjøiske interesse fra Europa til Midtøsten. Der er olje, Israel og nærheten til Sentral-

gen i Irak gjelder imidlertid ikke bare den svake begrunnelsen. Tyskland mener også at angrepet på Irak var i strid med FN-pakten. Deltakelse i angrepskrig strider for øvrig mot den tyske grunnloven.

Videre har tyskerne som europeere flest et annet syn enn Washington på konflikten mellom Israel og Palestina og hvordan den påvirker situasjonen i området. Midtøsten er et område der også Tyskland har sine realpolitiske interesser bl.a. når det gjelder energiforsyning og investeringer.

Tysklands relasjoner til disse statene har tradisjonelt vært gode – både politisk og handelspolitisk.

Et enda viktigere interesseområde for Tyskland er imidlertid utviklingen av EU-samarbeidet, bl.a. med utvidelsen til Øst-Europa. Utvidelsen av NATO (mye drevet fram av USA) kan lett forstås som et amerikansk forsøk på å skaffe seg politisk innflytelse – på fortsatt å ha en «hånd på ratet» i Europa.

Hvorfor trenger ikke Tyskland lenger følge det amerikanske skriptet i samme grad som under den kalde krigen?

Gjør greie for konflikt og samarbeid i forholdet mellom Tyskland og USA.

Hva er de viktigste endringene for Tysklands status som NATO-medlem?

Hva dreide uenigheten mellom USA og Tyskland seg om i Irak-striden?

Asia hovedfaktorer. USA sitter fortsatt i Usbekistan og Kasakhstan og synes ikke å ha til hensikt å fri seg fra Irak ved å overlate det til FN.

Russerne har trukket seg ut av Øst-Europa, der Tyskland forventes å gjenvinne sitt tradisjonelle oppland. Tyskland som – både vest og øst – var hovedscene under den kalde krigen, har med Berlin som sin nye hovedstad fått en sentral rolle i det nye Europa. Begrepet «**Mittleuropa**» har fått tilbake sin gamle betydning.

Med Bush-administrasjonens omlegging av sikkerhetspolitikken etter 11. september 2001 kom grunnleggende endringer i retning av unilateralisme, forebyggende krig/forkjøpskrig, utvidet bruk av atomvåpen m.v. Her ligger grunnen til den sterke prinsipielle uenigheten med Tyskland.

Da det ble lagt opp til en krig mot Irak, så ikke Berlin dette som noe forsvar av vestlig sivilisasjon, men som et ledd i ivaretagelsen av amerikanske geopolitiske interesser og som del av en strategi som siktet mot en ny og USA-dominert verdensorden. Tyskerne uttrykte derfor offentlig at de ikke hadde tillit til den amerikanske begrunnelsen for krigen. Denne gikk blant annet ut på at Irak hadde masseødeleggesvåpen og at det var en klar forbindelse til terrornettverket al-Qaida. At Berlin hadde rett og at de amerikanske motivene var mer mangslungne, er senere bekreftet av vitner og høringer i så vel den amerikanske kongressen som i det britiske parlamentet. De tyske innvendingene mot kri-

Tysklandsproblemets løsning

Så vel det europeiske som det atlantiske samarbeidet må ses i lys av franske og amerikansk-britiske ønsker om å holde Tyskland i den vestlige leir. Russernes forsøk på å hindre tysk medlemskap i NATO lyktes ikke, men Washington måtte betale en pris for tysk medlemskap i 1955 i form av et løfte om amerikansk støtte til tysk gjenforening. Noen innfrielse av løftet var ikke mulig uten å risikere atomkrig. Først etter at den kalde krigen var over, kunne kansler Kohl reise til Moskva for å sikre gjenforening. Den var basert på enighet mellom president Bush (den eldre) og president Gorbatsjov om at NATO skulle bestå. Tyskland skulle dessuten fortsatt være medlem og ingen fremmede tropper eller atomvåpen skulle stasjoneres på tidligere østtysk område. Gjenforeningen kom så den 3. oktober 1990, som er blitt Tysklands nasjonaldag. Tyskland ble nå fristilt og har vært i stand til å vise det når tyske vitale interesser har stått på spill.

Tyskland var etter 1945 fullstendig dominert av seierherrene, politisk så vel som økonomisk. Etter hvert oppnådde landet større armslag ved tilpasningen til NATO og EU, som ble en slags erstatning for tysk nasjonal identitet. Dette gjorde Tyskland markant forskjellig fra Storbritannia og Frankrike, som begge hadde fast plass i Sikkerhetsrådet og atomvåpen som ryggdekning. Tyskland hadde en helt annen status, som innebar tilpasning til ameri-

Tyskland i atlantisk og europeisk samarbeid

kansk sikkerhetspolitikk – ofte på tvers av tysk opinion. Dette gjaldt bl.a. utplasseringen av mellomdistanseraketter på 1980-tallet, som hadde kunnet gjøre Tyskland til et kjernefysisk slagfelt. Tyskland var i realiteten ikke noe likeverdig medlem av NATO selv om en del mindre vellykte forsøk ble gjort for å gi inntrykk av det. Et typisk eksempel var opprettelsen av en felles styrke som forega å gi medbestemmelse ved bruk av kjernefysiske våpen. I tillegg til oppdemming mot Sovjetunionen hadde Atlanterhavsalliansen som sitt annet hovedformål kontroll med Tyskland. Det er derfor alliansen har vært søkt holdt ved like også etter at sovjetimperiet kollapset.

Et annet viktig særtrekk av betydning for Tysklands situasjon, er en bestemmelse i den tyske grunnlovens paragraf 26, i sin tid inspirert av okkupasjonsmaktene.

Denne paragrafen forbyr forkjøpsangrep – altså angrepskrig – uten et FN-mandat, og uansett om det er i NATO-regi eller ikke. Dette er en binding som ingen andre land har, men som også kan innebære en fordel for tysk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Den kan gi forutsigbarhet på det sikkerhetspolitiske området, slik tilfellet var i Irak-krigen.

Tysklands nye rolle

Tysklands situasjon ble radikalt endret den 9. november 1989. Noen vesentlig endring

av tysk politikk merket man imidlertid lite til før «11.09.». Det var først da at de ny-konservative i Washington, med forsvarsminister Rumsfeld, viseforsvarsminister Wolfowitz og visepresident Cheney i spissen, fikk sjansen til å virkeliggjøre sine planer fra tidlig på 1990-tallet. I sine planer for «et nytt amerikansk århundre» varslet de en omlegging av USAs utenrikspolitikk, med krigen i Irak som foreløpig høydepunkt.

Den tyske regjeringen har full oppslutning i egen befolkning om motstanden mot Irak-krigen så vel som i de fleste andre vestlige meningsmålinger. Den tyske posisjonen innebærer derfor ingen isolasjon av Tyskland, slik Bush vil ha det til, men en seier for Schröders politikk. Tysk politikk går nå ut på å skape en mer selvstendig europeisk sikkerhetspolitikk. Vektleggingen i Berlin av internasjonale avtaler og organisasjoner må imidlertid gjelde også i andre hovedsteder. Verken Storbritannia eller Frankrike har vært like begeistret for dette. De har neppe samme visjon om det framtidige Europa. Dette er en utfordring for tysk utenrikspolitikk. Men uansett utfallet av denne prosessen i EU vil Tysklands rolle i Europa måtte bli endret, og da sannsynligvis i tysk favør. Landets sentrale maktstilling i Europa vil øke jo mer NATOs og USAs rolle i Europa blir svekket. Russerne har trukket seg ut av Øst-Europa. USA sitter imidlertid med betydelige baser i Tyskland selv om det offisielle motivet for å ha dem der forlenget er borte. En betydelig nedskjæring av de amerikanske styrkene i Europa er forresten nylig signalisert.

Øst-Europa har neppe lenger noen strategisk betydning, slik det hadde i mellomkrigstiden. Da delte russerne og tyskerne området mellom seg. Det er her verdt å merke seg at Tyskland – i motsetning til USA – ikke tenker å trekke med Ukraina i noen EU-utvidelse. Tyskland har heller ikke vært villig til å motta den tsjetsjenske opprørslederen Zakajev slik USA og Storbritannia har gjort. Russland har, ifølge media, antydning at det vil kunne akseptere euro som betalingsmiddel for olje- og gassleveranser. Tyskland og Russland synes således å ta behørig gjensidig hensyn til hverandres interesser.

NATO-området er heller ikke lenger USAs fremste strategiske interesse, men alliansen har fortsatt sin politiske funksjon – blant annet å holde Tyskland forankret i den vestlige alliansen. I forbindelse med gjenforeningen la USA derfor vekt på at

Hvilken virkning vil et tettere samarbeid om sikkerhetspolitikken i EU få for NATO?

Hvilken virkning vil utvidelsen av EU få for tysk økonomi?

Gjør greie for den tyske utenrikspolitikken.

Økonomiske problemer:

Tyskland er verdens tredje største industrinasjon og det økonomisk sterkeste landet i Europa. Men særlig utgiftene til reformer i Øst-Tyskland har belastet tysk økonomi sterkt. Siden 1990 er det overført nær 1000 milliarder euro til det tidligere Øst-Tyskland – ca. 70 milliarder pr år (mer enn hhv. 8000 og 560 mrd. kroner). I den senere tid har den stadig sterkere kursen på euro (opp 46 % i forhold til dollar siden oktober 2000) resultert i nedgang i den tyske eksporten. Den økonomiske veksten som i de siste par år har ligget på ca. en halv prosent, er nå stoppet opp. Arbeidsledigheten har nådd 4,3 millioner – 10 % av arbeidsstyrken. I denne økonomiske situasjonen har den tyske regjeringen brutt med stabilitetspakten i EU – en viktig avtale innenfor avtalen om Økonomisk og monetær union (ØMU). At Frankrike er i samme situasjon, er ikke til stor trøst. Stabilitetspakten setter en grense på 3 % av bruttonasjonalproduktet på un-

derskuddet i statsbudsjettet. Denne grensen har Tyskland overskredet de siste tre årene og antas å ville komme opp i 3,8 % i 2003. Det største problemet for Schröder og hans regjering er derfor å få hjulene i gang igjen. De forslagene som er framlagt, gjelder bl.a. modernisering av arbeidsmarkedet, skattesystemet og sosialpolitikken. Reformplanen, som har fått betegnelsen **Agenda 2010**, ble framlagt i mars 2003. I desember 2003 kom regjeringen til enighet med opposisjonen om et kompromiss, og planen ble **godtatt i Forbundsdagen**. Dette tas som tegn på vilje til å få hjulene i gang igjen i økonomien. Men mange ser reformene som brudd med det som den tyske velferdsstaten har vært basert på. Resultatet er at det sosialdemokratiske partiet har mistet en del av sin oppslutning til opposisjonspartiene CDU-CSU. Når det gjelder reformenes innvirkning på tysk økonomi, strides de lærde. De fleste økonomer spår imidlertid en svak vekst i tysk økonomi.

Tyskland i atlantisk og europeisk samarbeid

Hva menes med Agenda 2010? Hva er hovedtrekkene i Agenda 2010?

NATO skulle fortsette å bestå og dermed også utvides til Øst-Europa. Denne utvidelsen må vel på den bakgrunn kunne ses som et amerikansk instrument for bedre politisk å kunne legitimere innblanding i et område der Tyskland og Russland tradisjonelt har rådd grunnen. Dette forklarer vel også hvorfor de østeuropeiske landene ga USA sin støtte i Irak-krigen.

Et nytt forhold mellom USA og Europa

Hva vil det si at Tyskland har brutt med reglene i stabilitetspakten?

Tiden etter 11. september 2001 har forsterket inntrykket av at USA søker å øke sin handlefrihet ved å løsrive seg fra internasjonalt rettslige bindinger i FN, NATO osv. Tyskerne synes derimot stadig sterkere å arbeide for en økende regulering av internasjonale forhold ved å ville styrke FN, EU og andre mellomstatlige organisasjoner. USA betraktet tidligere det europeiske samarbeidet som et nyttig tillegg til militæralliansen og som et middel til å markedsliberalisere og integrere Tyskland i den vestlige verden. Nå ser Washington dette samarbeidet ikke bare som et **handelspolitisk** problem, men også som en **politisk** utfordring. Hvilken innflytelse EU kan ha ved en samlet opptreden, ble demonstrert da USA i desember 2003 og som del av WTO-avtaleverket (Verdens handelsorganisasjon) ble tvunget til å droppe den ulovlige ståltollen.

Diskuter uttrykket «Mauer im Kopf» (bruk andre medier) og hvorfor det har vist seg vanskeligere å skape et enhetlig Tyskland enn mange hadde håpet.

Det er spesielt de tysk-franske ideer om en selvstendig europeisk sikkerhets- og forsvarspolitik uavhengig av NATO som USA ser som trussel mot sine interesser. En slik utvikling har London søkt å hindre ved sin brobyggingslinje siden den første avtalen med Frankrike i 1998 om å akseptere en europeisk styrke. Det atlantiske forholdet som britene søker å styrke på denne måten, synes imidlertid å bli stadig svakere etter hvert som avstanden mellom Berlin og Washington øker.

Motsetningen mellom USA og viktige sentraleuropeiske stater er neppe et forbigående fenomen. Det er for eksempel symptomatisk for NATO-samarbeidets reduserte rolle i amerikansk utenrikspolitikk at Berlin ikke ble underrettet gjennom vanlige diplomatiske kanaler da USA innledet invasjonen av Irak. Utenriksminister Powells forsoningsreise til Berlin i mai 2003 ga da heller ingen resultater. Det hjelper heller ikke at USA har truet med å

utelate motstandere av en Irak-krig uten FN-mandat – bl.a. Tyskland og Frankrike – fra kontrakter i gjenoppbyggingen av Irak.

Det er grunn til å tro at interessemotsetningene mellom USA og Tyskland ikke er forbigående eller at de bare skyldes manglende personkemi mellom de ledende personene. Det er heller **ulike nasjonale interesser** det dreier seg om og som vi nå begynner å se konturene av. Det foreligger f.eks. et **omfattende etterretningssamarbeid (Echelon)** i den engelsktalende verden (USA, Storbritannia, Canada, Australia og New Zealand), mens det er planer om et eget europeisk navigasjonssystem, **Galileo** (se HHD 2001–2002: 22), som vil gjøre Europa mer uavhengig av det amerikanske Global Positioning System (GPS). Kina har nå kommet med som samarbeidspartner i Galileo-prosjektet. Denne utviklingen berører ikke bare disse landene, men blant annet også Norge. Der kan en ny vurdering av situasjonen og dermed også vurderinger av konsekvensene for norsk politikk bli aktuelt. Dette trenger ikke innebære noen nedtrapping av det atlantiske samarbeidet i et land som er så atlantisk orientert og uavhengig som Norge. Det bør imidlertid innebære økt oppmerksomhet om Tyskland. Dette er ikke desto mindre viktig etter at forhandlingene om en grunnlov for EU brøt sammen på toppmøtet i desember 2003. Uansett vil satellittsamarbeidet og EU-utviklingen styrke Tysklands innflytelse. Især om EU-utviklingen innebærer en raskere vekst av den indre kjerne i EU. Det synes mest sannsynlig.

Gjenforeningens utfordringer

Ved gjenforeningen ble det definert som en hovedoppgave å skape et enhetlig Tyskland. Dette har gått langsommere enn mange hadde håpet. Den høye arbeidsledigheten, spesielt i det østlige Tyskland, er tegn på at det fortsatt er alvorlige problemer med å få virkeliggjort et enhetlig Tyskland. En viktig årsak er at den ineffektive østlige industrien måtte legges ned eller legges om. Reformen og tilpasninger til den vestlige verden og markedsøkonomi tynger fortsatt mange østtyskere. Samtidig har vesttyskerne måttet betale regningen for denne omleggingen, noe som igjen har vært en belastning for landets økonomiske helse.

Kai Lie er pensjonert diplomat.

Alle arbeidsoppgaver og nettsadresser: **se under.**